

قضا و دادرسی در زمان مغول

صورت فرامینی که در دو شماره اخیر مجله تحت عنوان (قضا و دادرسی در زمان مغول) درج شده بود از نظر آشنائی با تحولات قضائی ایران حائز کمال اهمیت و حاوی اطلاعات دقیق بود (۱)

حمله مغول که با قتل عامها و ویرانیاها و قساوتها همراه بود و فقر و تیره روزی و انحطاط علمی و اخلاقی متعدی بدنبال داشت هیچیک از مظاهر فرهنگی جهان اسلام را از آسیب ریشه برانداز خود بی بهره نگذاشت.

در این میان فقه نیز که پیش از این بلیه بی نظیر تاریخی باوج رونق و شکفتگی خود رسیده بود دچار رکود و تقهقر عجیبی گردید. (۲)

گرچه در اوائل دوره مغول پروردگان دوران قبلی مخصوصاً در نقاط و نواحی که از آسیب مستقیم سیل تتر برکنار مانده بود وجود داشتند و فقهای نامداری مانند **ابن خاجب و سیوطی** و این تیمیه با بعضی ظهور گذاشتند لیکن بطور کلی میتوان گفت فقه رائج اسلامی که بر پایه مذاهب اربعه اهل سنت و جماعت تأسیس شده و آن مایه از وسعت و رونق را پیدا کرده بود بعد از مغول نه فقط قدمی فرا پیش نهاد بلکه از آنچه هم که داشت چشم پوشید و ابتذال و انحطاط عظیمی دامگیر آن گردید.

اما سرنوشت فقه امامیه بالمره برخلاف این اصل بود زیرا بعد از سقوط سلطه فقه اهل سنت مخصوصاً در ادوار متأخرتر که بذهب تشیع رسمیت و اقتداری یافت فقهای شیعه از پرکت اعتقاد بعدم انسداد باب اجتهاد مباحث عمیق و ذیقیمی را مورد دقت و مطالعه قرار دادند و دامنه فقه امامیه را خیلی فراخ تر و گسترده تر از آن کردند که در دوره قبل از مغول بود.

(۱) متأسفانه مباحث مربوط بتاریخ تحول حقوق اسلامی در میان دانشمندان و محققین ما عنایتی را که سزاوار آن است برخوردار نندیده و در دانشکده حقوق تا آنجا که نگارنده اطلاع دارد درسی که زیر عنوان تاریخ حقوق تدریس میشود منحصر بجزوه ناقصی درباره حقوق ایران قبل از اسلام میباشد و راجع بتاریخ حقوق اسلامی که هزار و سیصد سال در این کشور و دیگر کشورهای مسلمان مورد بحث و عمل بوده و در هر یک از مباحث آن صدها کتاب نوشته شده اطلاعی در دسترس دانشجویان قرار نمیگیرد.

(۲) ابن جزئی محرر و منقح سفرنامه ابن بطوطه از نورالدین بن الزجاج روایت میکند که گفت در عراق ۲۴ هزار نفر از اهل علم بودند که در فتنه مغول کشته شدند و از آن همه تنها من و خواهرزاده ام جان بدر بردیم. رجوع شود بجله اول رحله ابن بطوطه صفحه ۲۸۲

قضا و دادرسی در زمان مغول

اینکه نوشتیم یک نظر کلی بود که بحث و تشریح دقیق آن محتاج توجه و بررسی مسائل بیشماری است که باید باحوصله و اهتمام فراوان دنبال شود لیکن نکته مهمی که میخواهیم در اینجا مورد توجه قرار دهیم این است که مغولها بعد از آنکه در ممالک مفتوحه مستقر گردیدند کم کم با مردم آن نواحی در آمیختند و رسوم و عادات خود را در میان آنان وارد کردند .

حدود گسترش اقوام مغول از این نقطه نظر خیلی وسیعتر از آن بود که طی جهانگشاییها و لشکرکشیهای خود موفق شده بودند زیرا تیره های مغولی بطوریکه تاریخ نشان میدهد حتی در قلب کشور مصر و نقاطی از سرزمین شام که پای سربازان مغول بآنجا ها نرسیده بود استقرار داشتند .

از طرف دیگر میدانیم که سردار بزرگ مغول چنگیزخان قوانینی را برای قوم خود بنیاد گذارد و آن قوانین که بنام « یاسا » معروف بود تا مدتی طولانی در میان مغولان مطاع و متبع شمرده میشد و فرمانروایان بزرگ مغول خود را ملزم باجرا و مراعات آن میدانستند و این خود مبحث مهمی است که میزان تأثیر این عوامل در حقوق ایران بدقت معین گردد و چگونگی جریانی که بطور اجمال از آن یاد کردیم باجزئیات و شواهد تاریخی آن معلوم شود .

اینکه ما برای اینکه نمونه از احکام یاسا را بدست داده باشیم ترجمه شرحی را که المقریزی در جلد سوم از خطط صفحه ۳۵۸ ذکر کرده در اینجا میآوریم :

از احکام یاسا

« ابوهاشم احمدبن برهان مرا خبر داد که نسخه ای از یاسا را در کتابخانه مستنصریه بغداد دید . و از جمله احکامی که چنگیزخان در یاسا آورده چنین است که : هرکس مرتکب زنا شود اعم از محصنه و یا غیر محصنه باید مقتول گردد و هرکس لواط کند باید کشته شود .

« هرکس عمداً دروغ بگوید یا جادوگری پیشه سازد یا بر علیه کسی جاسوسی کند یا بین دو شخص که باهم مشغول نزاع میباشند بطرفداری از یکی وارد شود بمجازات قتل محکوم میشود .

هرکس در آب یا بر خاکستر بول کند جزای قتل خواهد داشت . اگر سرمایه ای در اختیار کسی بگذارند و او آن سرمایه را از دست بدهد و سه بار این عمل تکرار بشود محکوم بقتل خواهد بود .

هرکس اسیری را که بدیگران تملق دارد بدون اجازه آنان اطعام کند یا لباس باو بدهد محکوم بقتل خواهد بود .

هرکس برده ای یا اسیری را که گریخته است باز یابد و او را بمالک خود رد نکند محکوم بقتل خواهد شد .

قضا و دادرسی در زمان مغول

آئین ذبح حیوانات این است که باید پاهای او را ببندند و شکمش را پاره کنند و دلش را در بیاورند تا بمیرد. هرکس حیوانی را بآئین مسلمانان ذبح کند محکوم بقتل میشود.

اگر در حال جنگ و گریز باری یا کمانی یا هر چیز دیگری از سر بازی بیفتد کسی که بدنبال او است باید پیاده شود و آنرا بردارد و بصاحبش برساند والا محکوم بقتل خواهد بود.

سادات آل علی (ع) از هر گونه مالیات و عوارض دیوانی مصون خواهند بود. همچنین کلیه درویشان و قاریان و فقیهان و پزشکان و دیگر ارباب علم و اهل عبادت و زاهدان و مؤدبان و مرده شویان از مالیات و عوارض معاف خواهند بود. احترام ادیان بی آنکه تعصب و امتیازی درباره یکی از آنها سرعی شود باید مورد توجه قرار گیرد...

هیچکس از مغولان حق ندارد از روی آتش یا مایه یا طبقی که در آن خوراک میخورند رد بشود.

هرکس دیگران را در حال صرف غذا به بیند میتواند حتی بدون اجازه آنان در طعام شرکت کند و احدی حق ممانعت او را ندارند.

هیچکس از مغولها حق ندارند دست خود را در آب فرو برد و برای خوردن آب باید از چیز دیگری استفاده کرد.

مغولها حق ندارند لباس خود را بشویند بلکه لباس را باید همینطور پوشید تا کهنه شود.

هیچ چیز نجس نیست؛ همه چیزها پاکند.

هیچکس از مغولان حق ندارد درباره یکی از مذاهب تعصب نشان دهد.

اگر بزرگترین امرا مرتکب گناهی شود و سلطان کمترین بندگان خود را برای عقوبت او بفرستد آن امیر باید در برابر فرستاده سلطان خود را بر خاک افکند و با نهایت خضوع و خواری بقوتی که سلطان فرموده تن در دهد.

اسرای لشکر حق ندارند با احدی غیر از پادشاه تردد کنند و در صورت تخلف محکوم بقتل خواهند شد.

هر یک از امرا محل مخصوص خود را که سلطان برای او معین کرده بدون اجازه قبلی تغییر دهد محکوم بقتل خواهد شد.

هر یک از پادشاهان وظیفه دارند در دائر کردن پست و تنظیم امور آن اهتمام ورزند تا خبرهای کشور بسرعت در دسترس قرار گیرد.

چنگیز اجرای قوانین یاسارا زیر نظر فرزند خود جغتای قرارداد.

بعد از مرگ او فرزندان و پیروان آنان احکام یاسارا بهمان شدت که مسلمانان صدر اسلام احکام قرآن را بکار می بستند مورد عمل قرار دادند.

فضا و دادرسی در زمان مغول

این بود شرحی که مقریزی دربارهٔ یاسای چنگیزی ذکر کرده است .
هارولد لمب امریکائی در کتاب خود بنام چنگیزخان گوید مجموعهٔ کامل یاسارا نتوانستیم بدست آوریم مؤلف مذکور بیست و دو ماه از قوانین یاسارا که از منابع ایرانی و خارجی از قبیل سفرنامه ها و غیره جمع آوری شده از کتاب (پتی دولاکروا) Pétis de la croix نقل کرده است مطالب این بیست و دو ماده غالباً مطابق است با همان مطالبی که مقریزی ذکر کرده فقط در برخی از موارد اطلاعات بیشتری دارد (۱) که این قسمت‌ها را عیناً نقل می‌کنیم :

مادهٔ ۱۱ « خوردن خون و احشاء حیوانات که سابقاً ممنوع بود ازین پس مجاز است .

مادهٔ ۱۳ « هرکس بمیدان جنگ فرود نامدتی بی مزد برای دولت کار کند .
مادهٔ ۱۴ « مرتکبین بسرقت یککاسب یا گاو یا اشیائی که همین قیمت را دارند محکوم بمرگ میشوند و جسد آنانرا باید دو پاره نمود . سارقین اشیائی که این ارزش را ندارد بتناسب قیمت مستوجب هفت یا هفده یا بیست و هفت یا هفتصد ضرب چوب خواهند بود لیکن برای احتراز از این تعذیب بدنی ممکن است با تأدیة ۹ برابر قیمت اموال مسروقه خودرا معاف کند .

مادهٔ ۱۷ « مطابق قانون هر مردی باید زن خودرا بخرد . موصلت در میان اتوام درجه اول و ثانی ممنوع است .

گرفتن دو خواهر و داشتن چندین صیغه حلال است زنان باید بنگاهداری مال و اثاثهٔ خانه پرداخته بمیل خود بیع و شری نمایند . مردان نباید هم خود را مصروف کاری غیر از شکار و جنگ بکنند . اولاد نخستین زن بر سایر اولاد رجحان دارند و وارث تمام دارائی میشوند .

مادهٔ ۱۹ « اگر دو خانواده آرزوی موصلت بایکدیگر دارند و اطفالشان صغیر است میتوان عقد مزاجت را در میان کودکان جاری کرد مشروط بر اینکه یکی از اطفال پسر و دیگری دختر باشد اگر اولاد مذکور مرده باشند همچنین میتوان عقد مزاجت و موصلت را جاری نمود . »

مواد فوق عیناً از روی ترجمهٔ مرحوم رشید یاسمی نقل شده امیدواریم باز هم اطلاعات بیشتری در این باره تقدیم خوانندگان عزیز بکنیم .

(۱) همانطور که در موارد دیگر اطلاعاتیکه مقریزی بدست میدهد جامع‌تر است .